

המרכז לחקר הנצרות
נוסד על ידי הוכרס ואלדגונדה כרניקמאייר וורהן
The Center for the Study of Christianity
Established by Hubert and Aldegondie Brenninkmeijer-Werhahr

האגודה
הישראלית
ללימודים
ביזנטיים

The Israel
Association
for Byzantine
Studies

יד יצחק בן-צבי
המכון לחקר ארץ ישראל ויישובה

ארץ ישראל בשלהי העת העתיקה

מחקרים חדשים

יום העיון השנתי של האגודה הישראלית ללימודים ביזנטיים

בחסות המכון לחקר ארץ-ישראל ויישובה ביד בן-צבי והמרכז לחקר הנצרות באוניברסיטה העברית

יום חמישי — ז' בתמוז תשפ"ה, 3.7.2025 — בין השעות 9:30-18.00
יד יצחק בן-צבי, רח' אבן גבירול 14, ירושלים

חוברת תקצירים

למלא את החלל: השכחה והבניית זיכרון בהיסטוריוגרפיה הנוגעת לעליית תאודוסיוס הראשון

לשלטון

אניטה רייזלר

נסיבות מינויו של תאודוסיוס הראשון לקיסר הרומי המזרחי בשנת 379 אפופות מסתורין. עד לפני כמה עשורים בלבד, רוב ההיסטוריוגרפיה והמחקר ההיסטורי בנוגע לתהליך עליית תאודוסיוס לשלטון נסמכו על חיבור מאמצע המאה החמישית בשם *ההיסטוריה הכנסייתית* מאת תאודורטוס מקירוס, בישוף ותאולוג נודע מאנטיוכיה. לדברי תאודורטוס, לאחר שהקיסר המזרחי של האימפריה מת בקרב אדריאנופול בשנת 378, והצבא הרומי ספג אבדות כבדות מידי הכוחות הגותיים, הקיסר המערבי גרטיאנוס זימן לחזית את הגנרל הספרדי המהולל תאודוסיוס. כעבור זמן קצר הביא תאודוסיוס ניצחון צבאי מזהיר לאימפריה הרומית, ולכן גם מונה רשמית לאחר מכן לקיסר המזרחי, בתמיכת גרטיאנוס.

ההיסטוריה הכנסייתית נכתבה בסביבות שנת 450, כלומר יותר משבעים שנה לאחר האירועים המתוארים. אך כאשר פונים למקורות הטקסטואליים מתקופת חייו של תאודוסיוס, ישנה שתיקה רועמת מצידם באשר לתהליך בו הוא הפך תוך חמישה חודשים מגנרל בפנסיה שישב באחוזתו שבספרד, לקיסר המזרחי של האימפריה הרומית. העדויות היחידות מתקופת שלטונו המספקות מידע כלשהו על חמשת החודשים הללו נמצאות בנאומו הלל אשר נישאו בפני תאודוסיוס, אך אלו אינם עוזרים לנו להבין מה היה אופן עלייתו לשלטון. לאקונה זו מובילה כיום חוקרים רבים להניח כי תאודוסיוס תפס את מעמדו כקיסר המזרחי בכוח, ועל כן נאומו ההלל מן התקופה נמנעים מלתאר את ההיבטים הפחות מחמיאים של תחילת כהונתו.

על כן אבקש להדגים, באמצעות הדיון בכרונולוגיה המדויקת שקדמה למינוי תאודוסיוס לקיסר, שתי נקודות הנוגעות להשכחה והבנייה של זיכרון: הראשונה היא שדווקא השתיקות שבטקסטים מתקופת חייו של תאודוסיוס באשר לעלייתו לשלטון, מדגישות את רצון הנואמים להתעלם ולהשכיח את הנסיבות המדויקות של תחילת כהונתו כקיסר. בכך, למרבה האירוניה, הן דווקא מסגירות את האפשרות שאלו היו שנויות במחלוקות, וחושפות את חוסר היכולת לשלוט באופן מלא על הנרטיב של העבר. הנקודה השנייה שאדון בה היא האופן שבו נסיבות החיים של ההיסטוריון תורמות ליצירת נרטיבים המשתמרים לעיתים במשך אלפי שנים, בכך שאדגים כיצד מעורבותו הישירה של הקיסר תאודוסיוס השני בחייו של תאודורטוס השפיעה על התיאור שסיפק לגבי מינויו של תאודוסיוס הראשון.

'מקום מלכיצדק (Opu Melchisedech)' ועיינון ליד תל שלם: לקורותיה של מסורת צליינית משלהי העת העתיקה

עוז טמיר

בשלהי המאה הרביעית מתועדת מסורת צליינית ייחודית ויוצאת דופן, המזהה את 'שלם' – עירו של מלכיצדק – עם עיירה קטנה מדרום לבית שאן. בניגוד למסורות היהודיות והנוצריות שזיהו את שלם כשמה הקדום של ירושלים, ובשונה מהמסורת השומרנית שקישרה את שלם לאזור שכם, הרי שמסורת זו, המתועדת בכתביהם של אגריה, הצליינית הלטינית, הירונימוס, ולפחות מקור לטיני נוסף, מצביעה על זהות אחרת – חריגה ומקומית.

בהרצאתי אבקש להתחקות אחר הקשרה ההיסטורי של מסורת זו, ולבחון את התנאים שהולידו אותה. אדון ברקע הגיאוגרפי, הפוליטי והדתי של אזור בית שאן במאה הרביעית, ואבקש להראות כי צמיחתה של המסורת המקומית בדבר שלם איננה אקראית – אלא נובעת ממתח מתמשך בין מרכזים מתחרים: ירושלים מזה ובית שאן מזה. טענתי המרכזית היא שהמסורת על שלם שבעמק בית שאן שיקפה, ואף שירתה, את המאבק הפוליטי-תיאולוגי בין שני המרכזים, בתקופה של שינוי גיאוגרפי-פוליטי מואץ, שהגיע יד ביד עם עלייתה של תנועת עולי הרגל אל המקומות הקדושים.

השראה ביזאנטית לכנסיה עכשווית: אמנות ואדריכלות באתר העלייה לרגל החדש במגדלא

ד"ר חוה שורץ

בהרצאה זו יוצג מחקר הבוחן את היחסים שבין מסורת וחדשנות באמנות ובאדריכלות של אתר העלייה לרגל הנוצרי במגדלא שעל שפת הכנרת. הכנסייה שבמתחם – "דוק אין אלטום" - שנחנכה ב-2014, מכילה יצירות אמנות מגוונות ואלמנטים אדריכליים שחלקם שאובים מתוך מסורות חזותיות מקומיות, ובתוכם כאלו המבוססים על המסורת הביזאנטית. השימוש באלמנטים הללו מייצר, מנקודת מבט זו, המשכיות ביחס למסורות האדריכליות והאמנותיות המקומיות ומציב את מגדלא על מפת הגיאוגרפיה הקדושה וכנדבך נוסף במסורת המקומות הקדושים לנצרות בארץ ישראל. יחד עם זאת, שילובם של טכניקות ומוטיבים חזותיים המוכרים מכנסיות ביזאנטיות בתוך מתחם שנוסד בהקשרים טכנולוגיים, דתיים ופוליטיים עכשוויים ושונים בתכלית מאלו המקוריים, מעמיד אותם באור אחר. ההקשרים העכשוויים מקנים לכל אחד מן המרכיבים השאובים מן המסורת האמנותית אופי חזותי חדש וייחודי, ויוצקים לתוך הכנסייה ולחווית העלייה לרגל במגדלא משמעויות חדשות שעליהן מבקש המחקר לעמוד.

ההרצאה מבוססת על עבודת הדוקטורט שנכתבה בחוג לתולדות האמנות באוניברסיטה העברית בהנחייתן של פרופ' רינה טלגם ופרופ' סדרה דיקובן אזרחי.

בין עבר מפואר לעתיד מבטיח: על תפיסתם העצמית של החכמים בארץ ישראל הביזנטית

ד"ר חנן מזא"ה

הרצאה זו בוחנת את תפיסתם העצמית של קהילת החכמים בארץ ישראל הרומית והביזנטית, כפי שזו משתקפת בספרות חז"ל, ואת האופן שבו הבינה קהילה זו את נוכחותה בארץ ישראל כחלק מנרטיב היסטורי רחב. גישה רווחת במחקר רואה בתקופה המדוברת חלק מעידן הגלות שהחל בחורבן בית המקדש השני בשנת 70 לספירה. ואולם, מקורות חז"ל שנוצרו בארץ ישראל משקפים תפיסה מורכבת יותר בנוגע לנוכחות בארץ, חרף הקשיים והשעבוד תחת שלטון רומא, ולא דווקא תודעה של גלות.

ההרצאה מתמקדת בקטע מן התלמוד הירושלמי שבו נידונה משמעות הישיבה בארץ בתקופה זו. מתוך קריאה רגישה של הטקסט אתחקה אחר מלאכתם של עורכי הסוגייה, שביקשו לפתח את הדיון הרעיוני בנושא זה, ולשם כך השתמשו ועיבדו טקסטים חז"ליים קודמים שעמדו לפניהם. המתח בבסיס הסוגייה, שאיתו מתמודדים העורכים, הוא הפער בין האחיזה המוגבלת בארץ בימיהם ובין ההבטחה המקראית לירושלם הארץ והשוואת ימיהם אל תקופות קודמות של שליטה בארץ. ברובד העריכה של הסוגייה אפשר לזהות שלושה כיוונים שונים לפתרון מתח זה, שכל אחד מהם מבטא צורת התמודדות אחרת עם קשיי החיים תחת שלטון זר. בכך מספקת סוגיה זו צוהר נדיר לתפיסתם העצמית של החכמים בשלהי תקופת יצירת התלמוד הירושלמי, בארץ ישראל הרומית-ביזנטית.

גלגולו של חוזה – בין שוחר טוב לספר החוקים הסורי-רומי

ד"ר יפעת מוניקנדם

השינוי במובנם של מונחים משפטיים לאורך זמן מעורר את השאלה המתודית כיצד יש לפרש מונחים במעבר הן בין שפות וקהילות שונות, הן בין תקופות שונות. מקרה בוחן לכך הוא ה"פיסטיס". המונח "פיסטיס" ביוונית (πίστις) מציין אמון או אמונה, לא רק במובן תיאולוגי, אלא גם במובן משפטי. בהקשר זה הוא מתייחס לסוגים שונים של נאמנויות, הלוואות, בטחונות, אשראי, ערבויות ואמצעי ירושה. בפירושים מצריים ביוונית מן המאה השנייה לספירה, כמו גם מקורות תנאיים, מעלים שתי פרשנויות חדשות למונח זה: העברת בעלות כבטוחה לשם החזרת הלוואה והעברת בעלות פיקטיבית. בתלמודים משתנה משמעותו של מונח זה. הוא מתורגם לעברית כ'אמנה' ומתייחס לחוזה כתוב בעל רכיב נוסף בעל פה.

החל מן המאה החמישית מופיע בסורית תעתיק של מונח זה – *ḥesā* – אף שאינו נפוץ בה. הוא משמש בהקשר משפטי בספר החוקים הסורי-רומי ומתייחס להסכם שכולו בעל פה, ללא תיעוד בכתב. משמעות זו שונה מן המשמעות שהשתמרה בפירושים ובספרות התנאית. אולם, היא זהה למשמעות המונח "פיסטיס" כפי שהיא מופיעה במדרש שוחר טוב על תהילים, מן התקופה הביזנטית, כמו גם מקורות נוספים. השוואה זו מציעה פרשנות מחודשת למקורות הללו ולמקורות יווניים, ומשקפת את האופן בו משתנה מובנו של מונח משפטי לאורך זמן, בקהילות שונות.

"החוק האחד הוא שיש לשמור את כל החוקים": האינדיבידואליזם של החוק והפולמוס

היהודי-נוצרי

ד"ר שרגא ביק

דומה כי שאלת ביטול המצוות עומדת ביסוד הפולמוס היהודי-נוצרי כבר מרגעיו הראשונים. במספר רב של מקומות בברית החדשה מופיעות אמירות המציגות את שמירת החוק באופן שלילי או כאלו המבקשות לייצר הבחנה והיררכיה בין המצוות. בתוך כך, בולטת במיוחד ההדגשה של מצוות אהבת הרע ואהבת האל כשתי המצוות הגדולות ביותר (למשל: מרקוס י"ב, 28-34; מתי כ"ב, 34-40). בניגוד לכך, מחקרים שונים הצביעו על התפתחותה של מסורת יהודית הרואה בריבוי המצוות סימן לבחירתם של ישראל בידי האל, בהתאם לדרשה המופיעה במשנה (מכות ג, טז), אותה הם פירשו כתגובת נגד לביקורת הנוצרית על המצוות. בהרצאה זו אבקש לשוב ולבחון נושא זה מזווית אחרת, דרך שאלת האינדיבידואליזם של החוק. מהו ההבדל בין מצווה לכלל? במה שונה או דומה סיכום התורה כולה במצווה אחת לביטולה? מה היחס בין רטוריקה לבין שמירת המצוות בפועל, וכיצד הרטוריקה סביב המצוות מתפקדת בהבניית זהויות חברתיות ודתיות? על מנת לדון בשאלות אלו אבקש להשוות מספר טקסטים יהודיים ונוצריים משלהי העת העתיקה בהם עולה שאלת האינדיבידואליזם של המצוות, ואבקש לבחון כיצד לעיתים ציפיות והנחות מוקדמות ביחס למאפייניהם של תפיסות יהודיות ונוצריות על המצוות משפיעות על האופן שבו טקסטים אלו נקראים.

בהרצאה אתמקד בפרט במתח שבין העמדת המצוות תחת כלל אחד לבין תהליך הפירוט של המצוות, תהליך המגיע לשיאו ביצירתם של ספרי מצוות מפורטים, ביהדות ובנצרות. הדמיון בין המקורות השונים, בניגוד לתפיסות מקובלות, מלמד כי השיח על המצוות בשלהי העת העתיקה חורג מתבניות נוקשות של פולמוס והתנגדות, ולמעשה מעיד על כמה מאפייני חשיבה ופרשנות דומים למדי, המלמדים על התפתחותו של שיח מצוות משותף במהלך שלהי העת העתיקה.

כנסיית המרטירים ופספסיה במרחב של קוראי שבבקעת הירדן

ד"ר ענת אביטל, יבגני אהרנוביץ' וטל אורנשטיין

הכנסייה, השוכנת בגדה הדרומית של נחל תרצה, נבנתה בשלהי התקופה הביזנטית לצד הדרך המרכזית שחיברה את השומרון ובקעת הירדן. מיקומה של הכנסייה מצביע על תפקידה בחיזוק האחיזה הנוצרית באזור ובהבטחת תנועה בטוחה בין האזורים הללו. עם דעיכת ההשפעה הנוצרית ובמהלך התקופה האומיית, פסקה פעילותה הדתית של הכנסייה, ובמקומה התקיימה באתר התיישבות חקלאית שננטשה אף היא לקראת סוף התקופה.

הממצא המרשים ביותר בכנסייה הוא שטיח הפסיפס המרכזי באולם התווך, שבו שובצו 49 מסגרות עגולות של שריגי גפן, שבתוכן שולבו דימויים ללא פגיעות איקונוקלסטיות של יונקים, עופות, דג וכלי קיבול, בסידור סימטרי ובצבעוניות מדויקת. הפסיפס משקף את תפיסת השפע והברכה של פטרוני המקום: הוא מציג ענפי חקלאות מקומיים, תוצרת מזון מגוונת ובעלי חיים המייצגים את הסביבה הטבעית – הן כאיום והן כעדות ליכולת האדם לשלוט בה. בעלי החיים עוצבו בתיאור פרטים אנטומיים מדויקים, חלקם בסצנות מרדף, ואחרים במצבים טבעיים או מבויתים – בהם גם סצנה נדירה של עוף דורס מאולף ניצב על דיסקה. הבחירה בדימויים מקומיים, איכות הביצוע הגבוהה והקומפוזיציה המוכרת מהפסיפסים הביזנטיים – כולם מעידים על יכולת כלכלית ועל רצון להציג שפע, סדר והצלחה כחלק מהבעת זהות מקומית תחת חסות האל. מכלול המאפיינים מצביע על אתר מרכזי וחשוב באזור.

בחזרה לניצנה: סיכום שלוש עונות חפירה ואלף שעות מעבדה

פרופ' יאנה צ'חנוביץ

ניצנה, כפר אורבני גדול בדרום-מערב הנגב, יוסדה ככל הנראה כבר בתקופה ההלניסטית, והייתה מקום מושבו של חיל מצב צבאי בתקופה הרומית המאוחרת ובתקופה הביזנטית. שיאו של הישוב בתקופות הביזנטית והמוסלמית הקדומה, הודות למיקומו האסטרטגי על דרך שיירות של עולי רגל נוצרים העוברים מארץ הקודש להר סיני.

ניצנה נחפרה על ידי שתי משלחות ארכיאולוגיות: לראשונה, לפני כמאה שנה, על ידי ד' קולט, כאשר נתגלו באתר שתי ספריות של פפירוסים, ושנית בשנות השמונים והתשעים של המאה ה-20 על ידי דני אורמן. התוצאות הסופיות של החפירות האחרונות לא זכו לפרסום.

בשנת 2022 הושק פרויקט מחקר מחודש על ניצנה ומיקומה במערך הצליינות הקדומה, שכולל חידוש של החפירות באתר ופרסום ממצאי חפירות העבר. הרצאה זו מציגה את התוצאות של שלוש עונות חפירה ראשונות, עם מבט רענן על תולדות האתר ועל סוגי הממצא המגוונים שנמצאו בו, ובהם ציורי קיר, חומרים אורגניים, כתובות, ועוד.

שרידי כנסייה מהמאה השישית לספירה בתל בחן

ד"ר לי-היא חבס וד"ר איילת דיין

בשנת 1953 נערכה חפירה ארכיאולוגית על גבעה בסמוך לתל בחן, בניהולו של יעקוב עורי ז"ל, מטעם אגף העתיקות, ובסיוע של חיילים מתנדבים. למרגלות הגבעה נמצאים שטחים חקלאיים רבים בהם שרידי גיתות, מדרגות עיבוד חקלאיות, בורות סיד, ערמות סיקול ומחצבות אבן, המעידים שהעורף החקלאי של תל בחן היה גדול למדי. ריבוי הגיתות מעיד כי השטח שימש בעיקר לגידול גפנים. נראה שהישוב הקדום היה על התל בלבד והשטחים שלמרגלותיו שימשו לחקלאות.

על הגבעה נחפרו שרידים של כנסייה מטיפוס הבסיליקה. לראשונה מוצגת כאן תוכנית ברורה ומדויקת של הכנסייה המורכבת מנרתכס, אולם תווך המסתיים באפסיס עם פן פנימי עגול ופן חיצוני מלבני, ושני טורי עמודים מפרידים בין אולם התווך ושתי הסיטראות. בנוסף נחשפו חדרים בצד הצפוני והדרומי הצמודים לסיטראות. נמצאו גם שני בורות מים מטיחים וחצר מערבית מרוצפת בפסיפס גס.

הכנסייה על חלקיה עוטרה ברצפות פסיפס בדגמים מגוונים. רצפות הפסיפס שרדו בחלקן ואפשר לשחזר שטיח של שריגי גפן מאוכלסים במוטיבים שונים באולם התווך הצומחים מתוך אמפורות הממוקמות בפינות השטיח. השריגים מאוכלסים בסלים, מוטיבים צמחיים, בעלי חיים וציפורים. הסיטרה הדרומית עוטרה בשני שטיחים גיאומטריים – המערבי בדגם קשקשים והמזרחי בדגם של מעגלים חוצים ונחצים. גם הסיטרה הצפונית עוטרה בשני שטיחים – המערבי בדגם של מתומנים חוצים ונחצים והמזרחי בדגם של רשת של יהלומים ומלבנים המאכלסים מעין מגיני דוד. שני החדרים הנספחים מדרום מעוטרים בצד המערבי בדגם קשקשים ובמרכזו עיגול הנתון ברבוע, ובצד המזרחי חזור דגם המעגלים החוצים ונחצים.

במכלול התגלו חמש כתובות: בכניסה לאולם התווך, שתי כתובות בשריגי גפן ואחת בחלל דמוי יהלום קעור שבין השריגים. כתובת נוספת התגלתה בחדר הנספח הדרומי-מזרחי. הכתובות פורסמו על ידי אפלכאום, איזק ולנדאו בשנים 1981–1982, עובדיה בשנת 1987, ולאחרונה על ידי די סגני בשנת 2016.

ראוי לציין שלחוקרים לא הייתה תוכנית כנסייה מדויקת לנגד עיניהם, ועל כן נמצאו חוסר התאמות בין מיקום הדגמים וחלק מן הכתובות.

המכלול הכנסייתי ולשון הכתובות מעלה תהיות באשר לזיהויו ותפקידו: בסליקה של אחוזה כפרית או אולי מנזר. כנסייה שצמודים לה חדרים, על גבעה מבודדת שלמרגלותיה שטחים חקלאיים רבים, יכולה הייתה לשמש מנזר, שקישר בין היישובים הנוצריים שבצפון ארץ-ישראל לבין יישובי המרכז, ואולי תחנה בדרך מקיסריה לירושלים.

הכנסייה באל עראג' (בית הבק) בבקעת בית ציידא וכתובותיה

מרדכי אביעם

החל משנת 2016 נערכות חפירות מטעם מכון כנרת לארכאולוגיה גלילית, באתר אל עראג' המוכר בשמו העברי בית הבק, בצפון הכנרת, בצמוד וממזרח לשפך הירדן. החפירות מצביעות - כמעט ללא ספק - על כך שזהו האתר שבו יש לזהות את הכפר היהודי הקדום בית צידה והפוליס היהודית הקטנה יוליאס שהוקמה על ידי הורדוס פיליפוס.

כבר בעונה השנייה עלו ממצאים שרמזו כי באתר טמונה גם כנסייה בלתי מוכרת. במהלך החפירה חשפנו את הכנסייה כולה. לכנסייה היו שני שלבים עיקריים שעדיין לא ברורים לנו לחלוטין. על סמך ממצאים אחדים כמו קוביות של פסיפס זכוכית מוזהבת וסורגי שיש בהם גם אחד עדין של סורג שבכה, נראה כי השלב הראשון היה מפואר ביותר.

הכנסייה היא חד אפסידלית עם שני חדרי פסטופוריה (חדרי משנה) ורצפתה פסיפסים צבעוניים עם דגמים צמחיים וגיאומטריים.

גילוייה של הכנסייה הראה כי תיאורו של הנוסע וויליבאלד שעבר באזור במאה ה'ח' לסה"נ ותיאר כנסייה "הבנויה על ביתם של פטרוס ואנדריאס" היה מדויק, למרות שכל החוקרים שעסקו במסעו טענו שהוא לא דייק.

שלוש כתובות התגלו ברצפת הפסיפס ופוענחו על ידי יעקב אשכנזי ולאחריה די סגני. האחת במרכז אולם התווך נשמרה רק במחצית העליונה של המדליון ומוקדשת לבישוף שבימיו נערכו השיפוצים, מהשנייה מול הבמה שרד רק קטע קטן ואף הוא מדבר על שיפוצים, והשלישית השתמרה בשלמותה במדליון במרכז הדיאקוניקון בפסטופוריה הצפונית. הכתובת מדברת על השליחים השמימיים ועל "מחזיק מפתחות השמים" הלא הוא פטרוס. בכך מזוהה הכנסייה עם זו הנזכרת אצל וויליבאלד ולכן אנו מכנים אותה "כנסיית השליחים". בחפירות שמתחת לאפסיס התגלו קירות מבנים פרטיים מן התקופה הרומית, שסביר להניח כי על בסיסם, זיהו הבונים את בית הולדתם של פטרוס ואנדריאס.

ועידת ניקיאה: בין בכורתה של ירושלים האפוסטולית לדחייתם של היהודים

עודד עיר-שי

ועידת ניקיאה (325 לספה"נ) ידועה בכך שבמהלכה נעשו צעדים אקומניים ראשוניים לייצר "אני מאמין" (Credo) משותף שנועד לאחד בין בניה של הכנסייה. אולם, למעשה היא העצימה את הפולמוס התיאולוגי המר בין הפלגים הפרו-ניקאניים והאריאנים. היא היוותה גם במה נוספת לשתי התפתחויות משנה חשובות ביותר: מזה, ראשית פריחתה של ירושלים הנוצרית החדשה במסעה הממוסד ממעמד אפוסטולי מהוסס לפטריארכיה גאה; ומזה, מהלך פולמוסי ברוטלי בהקשר למועד הפסחא לדחיקת היהודים מן התודעה המעצבת של הנוצרים. בהרצאה אטען כי ייתכן שבין שני המהלכים הללו התקיימה זיקה של ממש.

ועידת ניקיאה: בין עבר לעתיד

הבישוף רפיק נהרה

בראשית הנצרות, ישנן עדויות על ועידות רבות שהתכנסו בקהילות הנוצריות השונות. הראשונה שבהן הייתה ועידת ירושלים המוזכרת בספר מעשי השליחים (פרק ט"ו). ועידה זו התכנסה באמצע המאה הראשונה לסה"נ ועסקה בשאלת מעמד וחובותיהם של הגויים אשר דבקו באמונת הנוצרים, והחלטותיה נחשבו מחייבות ונשלחו אל כל שאר הכנסיות למען יקיימו אותן. שאר הוועידות אשר קדמו לוועידת ניקיאה היו "מקומיות" ודנו בבעיות ובשאלות ספציפיות ביחס להגדרת האמונה הנוצרית ולהסדרת חיי המאמינים מבחינות שונות (מוסר, ליטורגיה, מנהגים וכו') הן בתוך הקהילות והן בקשר לעולם החיצוני. ועידת ניקיאה התייחדה בכך שזומנה על ידי קונסטנטינוס, קיסר המזרח והמערב, אחרי שהפך את הדת הנוצרית לדת האימפריה. קונסטנטינוס רצה לפתור את הסכסוכים הפנימיים באימפריה על מנת לבסס את שלטונו; לשם כך הוא רצה לאחד את הנוצרים אשר היו מפולגים בגלל סכסוכים תיאולוגיים סביב זהותו של ישוע ובגלל אי-הסכמתם על תאריך משותף לחגיגת הפסחא. כמה נושאים נוספים העסיקו את הוועידה, כגון התייחסותה של הכנסייה לחוטאים ולכופרים אשר התכחשו לאמונתם בזמן הרדיפות, ועוד נושאים ארגוניים שונים.

בעידן המודרני המאופיין בתופעה נפוצה של חילון ופלורליזם, האמונה נחשבת לעתים קרובות לעניין פרטי לחלוטין. ועידת ניקיאה מעלה שאלה באשר לחשיבותן של הגדרות מדויקות של תוכן האמונה. בנושא אחר, קביעת תאריך הפסחא על ידי ראשי הכנסיות, בוועידת ניקיאה, היה צעד משמעותי בתהליך ההפרדה בין היהדות לנצרות: איך נראה הדבר בעינינו היום? נושאים נוספים שכדאי לדון בהם בהמשך לוועידת ניקיאה נוגעים לשאלת הקשר בין דת למדינה, והגדרת התפקיד שדת יכולה למלא בחברה.